

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕСТРАХУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто наукові проблеми формування теорії перестрахування. Охарактеризовано діалектику як вихідну методологічну основу пізнання перестрахувальних відносин. Висвітлено закони та принципи діалектичної логіки та мислення у сфері перестрахування. Запропоновано науковий інструментарій для дослідження перестрахувальних процесів.

Панівною тенденцією сучасності є розвиток ринкових відносин, які трансформують макроекономічні зв'язки у національній та міжнародній економіці, фінансово-економічне, інформаційне та правове середовище функціонування суб'єктів господарювання, засади державного регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві. Як зазначає професор Л. Алексєнко, "...ринкові перетворення сучасної епохи представляють якісно нову систему економічних відносин" [2, 5], стрижневою основою яких є гармонізація відносин власності, глобалізація світової економіки та розвиток інтеграційних зв'язків.

Ринковий механізм розвивається за законами жорсткої конкуренції, а тому не забезпечує жодних гарантій безперервного суспільного виробництва, підтримання соціальної стабільності та убезпечення усіх сфер життєдіяльності людства. "Ринкова економіка, маючи надзвичайно потужний потенціал розвитку, характеризується мінливістю, непередбачуваністю та ризиковістю" [3, 15]. Одним із вагомих фінансових інструментів регулювання економічних відносин в умовах ризику і невизначеності функціонуван-

ня страхового ринку є перестрахування. Як своєрідний механізм підтримки економічної рівноваги в суспільстві, перестрахування забезпечує стійкі гарантії додаткового захисту економічних інтересів учасників страхових процесів та набуває стратегічного значення у контексті макроекономічної стабілізації національної економіки. Водночас "...перестрахування робить можливим міжнародний перерозподіл страхового фонду навіть в умовах жорсткого державного валютного регулювання й обмеження доступу на національний страховий ринок іноземного капіталу" [20, 18]. Об'єктивна необхідність перестрахувального захисту в ринкових умовах сприяє формуванню ринку перестрахування, що має свої специфічні ознаки, які визначають його економічну природу, та проблеми, що потребують детального дослідження і вирішення.

Становлення та розвиток ринку перестрахування в Україні супроводжується низкою проблем трансформаційного періоду, організаційно-методологічного, нормативно-правового, інформаційного та кадрового характеру. Відсутня стратегія його

економічного розвитку як вагомої складової страхової інфраструктури України.

Дослідження проблем теоретико-методологічних засад становлення і функціонування перестраховального ринку, вихідних домінантів побудови теорії перестраховування знайшло відображення у працях таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як В. Базилевич, О. Гаманкова, М. Мних, І. Постнікова, К. Пфайффер, С. Осадець, А. Філонюк, А. Зальотов та ін. Проте проблематиці ринку перестраховування науковий потенціал вітчизняної фінансової думки не приділяє достатньої уваги. Не сформований до кінця категоріально-понятійний апарат, зокрема відсутнє тлумачення поняття ринку перестраховування, визначення його економічної природи й інституційної структури, перестраховальної послуги як структурного елементу перестраховальних відносин, не сформульовано цілісне розуміння процесу перестраховування в системі економічних відносин. Відсутність ґрунтовних розробок у сфері перестраховування призводить до поглиблення проблем теоретико-методологічного і методичного характеру, що безпосередньо відображаються у практичній діяльності перестраховиків та негативно впливають на сучасний стан вітчизняного ринку перестраховування. Наявність зазначених проблем та необхідність їх вирішення значно підвищує актуальність наукових досліджень питань формування теорії перестраховування.

Проблемні наукові тенденції у перестраховальній сфері, що підтверджуються відсутністю комплексного системного дослідження концептуальних засад перестраховальної діяльності, зумовлені багатьма причинами.

По-перше, це відсутність єдиного, загальноприйнятого наукового підходу до формування теорії перестраховування. Багаторічний розвиток страхової індустрії

супроводжується теоретичним узагальненням усіх наукових доробок з питань страхування і перестраховування, що у свою чергу зумовлює існування різних концепцій і точок зору, які ускладнюються з урахуванням визначальних тенденцій розвитку ринкового господарства. Як зазначає професор М. Мних, "...різноманітність концептуальних підходів, критичні зауваження іноземних експертів свідчать, що проблема вимагає поглибленого вивчення, апробації та впровадження альтернативних варіантів. Більшість кращих вітчизняних авторів торкаються аспектів стосовно самої проблеми без достатнього обґрунтування механізмів її реалізації" [11, 6–7].

По-друге, недостатність в Україні фундаментальних теоретичних досліджень у сфері страхування та практично їх відсутність стосовно перестраховування, що пов'язано з незначним періодом функціонування ринку перестраховування як невід'ємного та взаємозалежного зі страховим ринком. Теорія перестраховування знаходиться на етапі становлення і суттєвих перетворень, безпосередньо пов'язаних з переходом від державної монополії до ринкових відносин, та переживає період активних змін, які зумовлені трансформацією світової економічної системи і національними особливостями, що впливають на сучасні інтеграційні зв'язки та процеси глобалізації. Досліджуючи проблеми вітчизняної страхової науки в сучасних умовах, професор О. Гаманкова наголошує, що "...необхідні нові ґрунтовні економічні дослідження, оскільки навіть найдосконаліша економічна теорія з часом вимагає переосмислення, оскільки наукова думка виризає на підґрунті реального економічного життя" [5, 29–30].

По-третє, розвиток концептуальних основ перестраховування потребує детального філософського осмислення його на-

укових положень, а саме системне висвітлення економічної сутності і змісту, характеристики функцій, форм і методів. Разом з цим, не сформовано єдиний теоретико-методологічний інструментарій для проведення дослідження в цій сфері економічних відносин. Як зазначає російський науковець І. Постнікова, "...перестраховування належить до галузі економіки, яка глибоко не досліджена з позиції методології, в цьому полягає і не вирішення багатьох питань, пов'язаних з її організацією, визначенням місця і ролі у системі економічних відносин, зовнішньоекономічної діяльності, специфікою створення збалансованої моделі глобального управління ризиком в світовій економіці шляхом використання перестраховального захисту" [15, 39].

Розв'язання зазначених вище наукових проблем базується на концептуальних засадах теорії страхування, науковою парадигмою якої є результати ґрунтовних та багатовекторних теоретичних досліджень. Розглядаючи теорію перестраховування як складову страхової науки, що охоплює усі світові досягнення страхової індустрії, доцільно зазначити наукові проблеми теорії страхування. Так, при дослідженні страхової проблематики професор О. О. Гаманкова зазначає, що "...сучасна ж вітчизняна теорія страхування являє собою своєрідний симбіоз уявлень радянської наукової думки і західних наукових концепцій переважно прикладного характеру" [6, 10], а відтак слабко кореспондується зі страховими процесами в умовах ринкових перетворень та не відповідає реаліям сьогодення. Водночас, державна монополія на страхову діяльність практично виключила необхідність проведення перестраховальних операцій, а тому в радянській страховій науці питання теоретичних основ перестраховування висвітлювалися фрагментарно, дуже часто у складі іноземного страхування. Вивчаючи роль і місце

перестраховування в страхових відносинах, радянський учений-економіст Л. Рейтман наголошує, "...воно широко застосовується в капіталістичному страхуванні, а також у діяльності Індержстраху" [7, 36].

Певні наукові напрацювання у сфері перестраховування з'явилися у фаховій літературі лише в останнє двадцятиліття. При цьому більшість з них мають онтологічне спрямування та висвітлюють кількісні характеристики перестраховальних операцій, а тому "розглядають категорії не як інструменти і сходинки процесу пізнання явищ і процесів, властивих страхуванню як сфері діяльності, як явищу, а як самі явища" [3, 35]. Превалювання прикладних розробок, недостатнє опрацювання питань перестраховування з наукової точки зору є, на нашу думку, основним чинником суперечності наукових тверджень стосовно сутності перестраховування та його місця у системі економічних відносин загалом та страхових відносин зокрема, ідентифікації перестраховального напрямку страхової науки, неефективного функціонування вітчизняних ринків страхування і перестраховування. При цьому особливе значення у дослідженні набуваєgnoseологічний аспект теорії перестраховування, який передбачає якісно новий рівень пізнання наукових основ явищ і процесів у сфері перестраховальних відносин, їхні перетворення та закономірності.

Синтезувати усі цінності в цілісній страховій науці та впровадити їх у розробку теорії перестраховування можна лише на основі творчого застосування методології наукового пізнання. Для обґрунтування методології досліджень у перестраховуванні, насамперед, необхідно визначити предмет і метод теорії перестраховування, оскільки "методологія як наука про метод, основні структурні елементи є похідною від наукового визначення предмета" [12, 5], водночас "методи – це конкретні способи та інструментарій ви-

вчення об'єкта дослідження, які взаємно доповнюють один одного, дозволяючи припинити у глибинну суть явища чи процесу" [10, 88]. Відтак предмет та метод перестраховання формують науковий інструментарій дослідження теоретичних основ перестраховання, призначений для визначення взаємозв'язку і взаємообумовленості окремих перестраховувальних явищ, окреслення тенденцій та перспектив розвитку перестраховувальних відносин у суспільстві. Зупинимось детальніше на цих питаннях.

Найвищим рівнем методології перестраховання, яка визначає загальну стратегію принципів пізнання, особливостей страхових та перестраховувальних процесів, є філософська (фундаментальна) методологія, у якій основне місце належить діалектичному методу дослідження. На відміну від метафізичної філософії, статичної і рівноваги, діалектичне пізнання враховує динамічний характер страховувальних і перестраховувальних відносин, розглядає перехід кількісних змін у глибокі якісні зміни, визнає взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ і процесів, передбачає спрямованість розвитку у часі. "Оволодіння діалектичним мисленням означає розгляд дійсності у всій її багатогранності, у постійному русі, суперечливості, боротьбі нового із застарілим" [14, 488], тоді як метафізичне мислення робить практично неможливим подальший розвиток, відкидає спадкоємність, а отже, накопичення знань, розвиток страхової науки і теорії перестраховання.

Розвиток теорії перестраховання характеризується дією законів діалектики, що є формами конкретизації загальнонаукових і філософських принципів і формують навколо себе певні категорії діалектики. Категорії в процесі пізнання взаємопов'язані і знаходяться в складній взаємодії. Зв'язок категорій настільки багатоаспектний і різноманітний, що в кожній науці, в тому числі і науці

про перестраховання, у предметі чи явищі можна виявити всі філософські категорії, зокрема такі, як зміст і форма, сутність і явище тощо. Методологічне значення філософських категорій у перестрахованні полягає у тому, що вони пронизують увесь процес наукового мислення, характеризують загальні властивості і суперечливі процеси в сфері перестраховання. Водночас методологія дослідження у перестрахованні не обмежується лише застосуванням загальнонаукових та філософських принципів, законів діалектики і філософських категорій, які визначають загальний напрямок та перспективи такого дослідження. Ці елементи діалектичного методу повинні бути конкретизовані через призму предмета теорії перестраховання та об'єднані у цілісну систему з методами вчення про перестраховання, які узагальнюють методи багатьох наук.

Теорія перестраховання враховує широкий діапазон знань, нагромаджених шляхом взаємопроникнення і взаємодії багатьох наук, зокрема таких, як економіка, фінанси, страхування, право, математика, інформатика, статистика. Усі науки виступають синтезуючими ланками в загальній системі наукового пошуку і втілюють безліч специфічних, різноманітних понять і категорій, які характерні для цих наук. Страхова теорія у даному контексті – це методологічний фундамент вчення про перестраховання, що передбачає наявність загального підходу до дослідження перестраховувальних процесів, єдине філософське підґрунтя. Методи наукового пізнання, якими оперує теорія страхування, є придатними для максимально можливого висвітлення теоретичних основ перестраховання, глибинного розуміння його призначення як інструменту макроекономічної стабілізації та соціально-економічного розвитку суспільства. А відтак, теоретико-методологічний інструментарій пізнання страхових явищ і процесів формує

систему законів і понять у перестрахованні, які є основними елементами діалектичного методу дослідження.

Таким чином, теоретичний рівень наукового пізнання перестраховальних відносин містить дві складові: фундаментальні теорії з питань страхування, які охоплюють найбільш загальні ідеальні об'єкти, та теорії перестраховання, що описують конкретну сферу реальності на базі страхових теорій. Наукові досягнення у сфері страхування обумовили формування фундаментальних страхових теорій: відшкодування збитків; податку як страхової премії; платежу і "несення ризику"; страхового захисту; страхового фонду; актуарної математики.

Діалектичний метод пізнання як методологічна основа дослідження проблем перестраховання виступає, з одного боку, безпосереднім засобом побудови концепцій, теорій шляхом формування певного комплексу принципів у формі понять чи ідей, а з іншого – опосередкованим засобом, через методи страхової науки. Тобто дослідження перестраховальних відносин базується на діалектиці як універсальному філософському методі наукового пізнання, який водночас передбачає використання конкретного дослідницького інструментарію, призначеного для досліджень у сфері страхування.

Методологічні основи теорії перестраховання базуються на системному підході до наукового пізнання перестраховальних відносин. Такий загальнонауковий метод дослідження є найбільш конструктивним в сучасних умовах, оскільки вивчення реальних перестраховальних процесів на основі їх системної уяви дозволяє побудувати процес пізнання з урахуванням усіх аспектів, взаємозв'язків та опосередкувань дійсності.

Елементи множини, що формують систему страхування, перебувають між собою у певній взаємодії і взаємозв'язку. Систем-

не дослідження передбачає виокремлення тих страхових відносин, які є системоутворюючими та забезпечують властивості цілісності як умову відносно відособленого функціонування і розвитку страхової системи. Тобто відносини і взаємозв'язки у страховій системі розглядаються як її елементи, що підпорядковуються відповідній ієрархії. Разом з цим доцільно відзначити багаторівневий характер страхової системи, що дає змогу виділити її підсистеми та окреслити взаємозв'язки відносин у ній. Такою підсистемою страхових відносин є перестраховання. Як зазначає дослідник системної теорії Р. Акофф, "істотні властивості системи, взятої як ціле, впливають із взаємодії її частин, а не з їх дій взятих окремо" [1, 39]. Тому комплекс елементів страхової системи та підсистеми перестраховання, взятих у взаємодії і взаємозв'язку, визначає загальну організаційну структуру страхової системи.

Однак системний підхід як загальнонауковий метод дослідження у перестрахованні на кожному етапі розвитку страхових відносин набуває певної модифікації. Відповідно трансформація перестраховальних відносин у системі страхування супроводжується переходом страхової теорії на якісно нову, еволюційну парадигму та формуванням теорії перестраховання. Еволюційний (історичний) метод характеризує перестраховання як динамічну підсистему страхування, яка зростає і розвивається, набуває нових ознак і вдосконалюється. Динамічність теорії перестраховання визначається її історичним характером. Так, сучасний її стан є наслідком попереднього розвитку і водночас він визначає перспективи подальшого розвитку страхової системи. Відповідно попередній розвиток визначає сучасний стан як його наслідок, а сучасний стан є причиною, яка зумовлює майбутнє цієї системи. Таким чином, теорія перестраховання в процесі своєї

еволюції базується на діалектичній філософії, оскільки передбачає джерело розвитку страхової системи у її внутрішніх суперечностях, а єдність і боротьба протилежностей у розвитку самих суперечностей породжують дію рушійних сил розвитку перестраховальних відносин.

Вивчення і систематизація наукової думки в перестрахованні вимагає ретельного дослідження і ґрунтовних знань в цій сфері як на етапі, що передує ринковим відносинам, так і в сучасних умовах. Як стверджує професор В. Опарін, "... ми рухаємося до ринкової економіки, то й за основу теоретичних досліджень слід брати досягнення сучасної світової економічної думки. Однак, ...було б помилковим і безглуздим відмовлятися абсолютно від усіх її положень. Адже у будь-якій теорії, навіть у тій, що зазнала історичного краху, завжди є раціональні ідеї та зерна істини" [13, 4]. Теоретичні основи перестраховання доцільно розглядати у процесі його історичного розвитку, тобто із врахуванням змін реалій сучасності, генезису перестраховання, виявлення тенденцій поступального його розвитку у масштабі національної економіки та світового господарства, в умовах трансформаційних перетворень та розвитку ринкової економіки, поглиблення інтеграційних зв'язків та процесів глобалізації. Професор О. О. Гаманкова наголошує, що "...тільки на основі еволюції історично обумовлених економічних відносин, що складають внутрішній зміст категорії страхування, уможливорюється правильне розуміння цієї категорії та науково обґрунтовані висновки щодо сутності страхування як економічного явища" [6, 12]. А отже, вивчення історичного минулого, розгляд передумов виникнення предмету теорії перестраховання дає можливість визначити напрямки, характер і тенденції її розвитку, обґрунтувати довгострокові процеси розвитку перестрахов-

вальних відносин. Тільки історичний досвід, що здатний пов'язати минуле, сучасне і майбутнє, дає змогу систематизувати наукову думку та простежити за розвитком тих соціально-економічних відносин, що формують внутрішній зміст поняття "перестраховання".

Історичний метод базується на теоретичних уявленнях про сутність революції і прогрес, заперечення і суперечності, взаємовідносини якості і кількості, співвідношення загального і окремого, форми і змісту – на основних елементах, що характеризують розвиток. При цьому розвиток розглядається як саморозвиток, що пояснює перехід явища з одного якісного стану в інший, якому притаманні закономірні, спрямовані, незворотні зміни, та який здійснюється на підґрунті виявлення і розв'язання суперечностей. Тому для теорії перестраховання, яка досліджує еволюцію явищ і процесів у перестрахованні, характерна методологія, що забезпечує пізнання предмета в процесі змін, розвитку, з позиції діалектичного методу дослідження. Виявляючи суперечності історичного процесу в сфері перестраховання, діалектика характеризує кожний етап і ступінь розвитку теорії перестраховання та показує його історично швидкоплинний характер.

Діалектика як метод наукового пізнання пояснює сутність перестраховання як економічного явища і поняття у сукупності страхових відносин в історичному розвитку. Перестраховання поступово зароджується у системі страхових відносин та набуває сучасного ступеня зрілості серед розмаїття інших економічних відносин в суспільстві. Історія перестраховання тісно переплітається зі страховим процесом. Взаємообумовленість страхових і перестраховальних відносин базується на давній історичній традиції формування інтересів страховиків і перестраховувальників. У різних джерелах

детально описаний перший історичний досвід організації перестраховальних відносин між купцями, які вели активну морську торгівлю, та факти укладання перших договорів перестрахування морських ризиків за часів середньовіччя в Італії й Іспанії [4, 228–229; 8, 183–185; 16, 14–18; 17, 428; 19, 117]. Морське перестрахування як історично найдавніший вид перестраховальних угод мало випадковий характер і практикувалося за наявності особливо великих ризиків, містило окремі елементи сучасного перестрахування та було правовим фундаментом для формування інших договорів перестрахування. В докапіталістичних суспільно-історичних формаціях перестрахування, як і страхування, “застосовувалося безсистемно і виступало, переважно, або у формі взаємодопомоги, або у формі окремих комерційних угод, слугуючи захистом від наслідків випадкових небезпек” [6, 16].

Впродовж докапіталістичного періоду існували прості форми страхових відносин, серед яких домінуючу позицію займали самострахування та взаємне страхування. Разом з цим зародилося співстрахування, яке було нескладною операцією та історично виникло раніше, ніж перестрахування, проте не набуло значного поширення. Складність і недосконалість практичного застосування співстрахування сприяли появі нової, ефективнішої форми страхового захисту – перестрахування. Історичні свідчення ранніх етапів розвитку перестраховальних відносин засвідчують об’єктивний характер виникнення перестрахування та дозволяють простежити передумови його зародження й еволюцію від стародавніх часів до сучасного періоду.

На початкових стадіях еволюції перестрахування неможливо чітко виокремити у системі страхових відносин як вид діяльності та галузь знань. Страхові та перестраховальні відносини є взаємодоповнюючими

і взаємопов’язаними, а тому мають спільні історичні передумови виникнення, тотожну економічну природу та одне й те ж соціально-економічне призначення у суспільстві. Саме єдина економічна природа страхування і перестрахування дає підстави розглядати перестраховальні відносини як вид страхових відносин. На цьому етапі розвитку перестрахування системний підхід поєднував структурно-інституціональний та системно-функціональний методи дослідження. Однак переважав структуральний підхід до характеристики страхової системи, який був обмежений описом загальної її структури. Із розвитком перестраховальних відносин виникала необхідність у розкритті функціонального аспекту системи страхування і її підсистеми перестрахування, визначенні взаємозв’язку і взаємодії елементів. Системно-функціональний підхід до дослідження перестрахування як складової страхової системи дав змогу окреслити форми і прояви підсистеми перестрахування, функціональну роль її елементів, сукупність змін, які зумовлені її дією, базуючись на широкому застосуванні методів статистики і теорії ймовірності, кількісному аналізі явищ і процесів у перестрахуванні.

Особливе значення у становленні перестрахування і його розвитку як економічного явища і галузі знань належить страховій та актуарній наукам. У XVII ст. розроблено новий науковий підхід до розрахунку розміру необхідного резерву в страхуванні життя на базі статистичних даних і теорії ймовірності. Широкого застосування набувають запропоновані Е. Галлеєм і Ж. Лагранжом таблиці смертності. З’являються наукові праці, у котрих описуються принципи перестраховальної практики, серед яких монографії Потье “Страхование” і Еміргона “Договор страхования” (1800 р.).

Суттєві перетворення у перестрахуванні відбулися наприкінці XVII століття, в пе-

ріод його активного формування і розвитку на етапі становлення капіталізму в Західній Європі. Страхування набуває комерційного характеру, поступово перетворюється на потужний соціально-економічний інститут, сприяє формуванню відповідної теорії з власним предметом вивчення. Разом з цим відбувається процес переходу від співстрахування до перестрахування за різними видами класичних ризиків.

Методологічний потенціал страхової теорії у цей період включає системно-функціональний метод, відповідно до якого страхування розглядається як складно організована система із функціональними зв'язками між її елементами, що мають кількісні характеристики та визначають умови збереження і розвитку страхової системи. Разом з цим страхова теорія поєднувала позитивний і нормативний методи пізнання страхових явищ і процесів. Позитивний метод базується на філософії позитивізму і полягає у систематизації фактів, окремих суджень чи положень, перевірці гіпотези і теорії та їх запереченні. Водночас нормативний метод ґрунтується на філософії прагматизму, завданням якої у страховій теорії є досягнення максимальної ефективності страхової (перестраховальної) діяльності з метою задоволення потреб страхувальників (страховиків). Враховуючи певні наукові досягнення страхової теорії, доцільно відзначити і її слабкі місця у методології дослідження страхових і перестраховальних явищ та процесів. Вона базується на метафізичній філософії та математичній формалізації, що обмежує можливості розвитку страхових і перестраховальних відносин, позбавляє можливості вирішувати актуальні проблеми сучасного соціально-економічного розвитку, дослідження глибинних якісних зрушень у страховій сфері. Однією із проблем страхової науки є підміна реального страхового

процесу його математичними моделями. "Причому нерідко математичні моделі видаються за великі досягнення економічної науки, хоча це вияв її неспроможності розв'язувати нагальні проблеми розвитку економіки" [18, 24].

Друга половина XIX – початок XX століття ознаменувалися бурхливим розвитком товарно-грошових відносин, інтенсивним зростанням промисловості, початком індустріалізації, появою фінансово-кредитних систем, що призвело до поглиблення проблем страхового захисту від старих ризиків та появи низки нових ризиків трансформаційного періоду. Відміна кріпосного права і проведення нових економічних реформ в сфері земельних відносин, вражаючи поширення приватної власності та виникнення акціонерних товариств, приріст капіталу і масштабів ризику дали поштовх до розвитку комерційного страхування, зумовили об'єктивну потребу у перестраховальному захисті та поширене застосування перестраховальних операцій.

На початку XX століття страхування і перестрахування були інтегровані у фінансово-кредитну сферу, при цьому страхові відносини набули постійного характеру та оформилися в самостійний фінансовий інститут й окрему галузь економіки. Суттєві зміни відбулися в радянський період. Зміна форми власності та панування державної монополії у страховій справі, відсутність конкуренції, планова економіка не давали можливості для розвитку комерційної природи страхування, зникла необхідність у перестрахуванні. А відтак була відсутня стратегія розвитку страхових і перестраховальних відносин, спрямована на захист страхувальників і страховиків та отримання прибутку для беззбиткового проведення основної діяльності. У цей період "країна була ізольована від світової системи фінансово-економічних відносин, втратила істо-

ричні традиції, досвід попередніх поколінь, наукові школи, кадри, міжнародні зв'язки, і перестраховання було відкинуто у своєму розвитку на багато десятиків років назад, а його роль в радянській економіці була другорядною, як прийнято було говорити, носила остаточний характер" [15, 76–77]. Відродження вітчизняного страхування і перестраховання відбулося в умовах розвитку ринкової економіки, коли почав інтенсивно розвиватися страховий ринок. Особливого поширення набуло перестраховання, як об'єктивна потреба у захисті самого страхового ринку, середовище функціонування якого характеризувалося підвищеним ступенем ризику і невизначеності.

В умовах розвитку капіталістичної економіки в Західній Європі підвищувалися роль і значення страхової справи. XIX–XX ст. знаменувалися появою нового наукового напрямку – науки про страхування. Однак у цей період перестраховання як галузь знань ще не виокремлювалася, оскільки відсутнім було наукове підґрунтя для розвитку перестраховальних відносин та недостатнім був розвиток страхової науки, котрі сформували б методологічний фундамент для дослідження дефініції перестраховання та визначили можливості опрацювання такого напрямку страхової науки. Досліджуючи період виникнення страхової науки, професор О. Гаманкова зазначає, "...перетворення розрізнених емпіричних знань у певну систему, яка знаменує собою народження нової науки, відбувається поступово, а об'єктивним підґрунтям формування теорії страхування має бути лише всебічний розвиток самого страхування як економічного явища..." [6, 20].

Страхова теорія на даному етапі розвитку страхової системи зробила свій внесок у методологію дослідження страхових відносин, визначила аналітичний апарат наукового пізнання: виявлення основних і

загальних зв'язків і залежностей, використання методу абстракції для структурно-логічного аналізу, здійснення актуарних розрахунків, формування наукових гіпотез. Якісно нового розвитку набув системний підхід наукового пізнання страхових відносин, в основу якого було закладено позиції діалектичної філософії та логіки, що забезпечили можливість розкрити внутрішні причинно-наслідкові зв'язки страхової системи та її елементів, сутнісні категорії і закони, які визначають функціонування і розвиток системи. Метафізична філософія із властивим їй інструментарієм виявилася неспроможною обґрунтувати природу і закономірності глибинних якісних зрушень у страховій науці, зумовлених переходом від зародження страхових відносин до їх поступального розвитку. Сам процес суспільного розвитку зумовив потребу в діалектичному методі наукового пізнання, методичний потенціал якого допомагає проникнути в глибинну суть страхових і перестраховальних процесів, визначити перспективи їх розвитку та прогнозувати майбутні орієнтири. Отже, загальнонауковий системний підхід у методології перестраховання базується на діалектичному методі пізнання перестраховальних явищ і процесів та забезпечує динамічний розвиток страхової системи на шляху досягнення її зрілості і цілісності.

Діалектичний метод дослідження, охоплюючи закони і принципи діалектичної логіки та мислення, вивчає усю сукупність категорій у їх гносеологічній і логічній функціях, досліджує переходи на більш високі рівні організації, при чому відображаються діалектичні суперечності у об'єкті пізнання, при взаємодії об'єкта і суб'єкта, а також у самому процесі пізнання. Для перестраховання характерні діалектичні суперечності, котрі виникають із самої природи страхових відносин та виступають внутрішньою рушійною силою і джерелом розвитку пе-

рестраховальних відносин. Тому доцільно дослідити перестраховання як суперечливу єдність протилежностей, зумовлену особливостями дії закону єдності та боротьби протилежностей.

Глибинну сутність перестраховання необхідно розглядати як єдність та боротьбу суперечливих сторін перестраховальних відносин, в результаті чого відбувається розвиток цих відносин, тобто процес виникнення суперечностей, їх вирішення й одночасне виникнення нових. Суперечності у сфері перестраховання виникають одразу, як тільки перетинаються протилежні інтереси основних суб'єктів перестраховальних відносин – перестраховиків і перестраховальників. Єдність цих протилежностей, як взаємопов'язаних сторін перестраховальних процесів, є умовою функціонування перестраховальних відносин у цілісності.

Єдність взаємовідносин перестраховальників і перестраховиків підтверджується укладеною між ними перестраховальною угодою, що засвідчує узгодженість їх інтересів та досягнутий компроміс щодо існуючих між ними суперечностей. Разом з цим суперечності між носіями перестраховальних відносин проявляються у тому, що кожен з них на перше місце, передусім, ставить свої особисті інтереси, які пов'язані з отриманням власних доходів і збігаються у тому, що і для перестраховика, і для перестраховальника вигідніше, щоб страхова подія не настала. Для перестраховика це означає зібрані премії, не відшкодовані перестраховальникам, а отже формування доходів від перестраховальної діяльності, для перестраховальника – безперервність страхового процесу, нарощування страхового потенціалу та здійснення беззбиткової страхової діяльності. Тобто перестраховальні відносини мають яскраво виражений суперечливий характер, оскільки кожен суб'єкт прагне задовольнити лише свої

власні інтереси. Тому однією з найважливіших проблем вчення про перестраховання є проблема формування дієвого механізму узгодженості і збалансування інтересів усіх учасників перестраховального процесу.

Діалектичний взаємозв'язок та суперечності у перестрахованні дають можливість глибоко пізнати теоретичні і практичні засади перестраховальної діяльності, досягнути єдності теорії і практики, розкрити рушійні сили еволюції перестраховальних відносин та визначити спрямованість і майбутні тенденції їх розвитку. Єдність теорії і практики, врахування діалектики перестраховальних процесів, їх кількісних і якісних ознак дає змогу точно оцінювати поточні процеси і науково-обгрунтовано прогнозувати наслідки страхової політики. За наявної перестраховальної практики прогнозування здійснюється на основі математичної формалізації і формальної логіки, що не здатні забезпечити ефективне застосування перестраховання у гарантуванні стабільного соціально-економічного розвитку суспільства та задоволенні економічних інтересів усіх учасників страхових процесів. Страхова наука не може дати відповіді на усі питання, які породжені практикою. Однак, будучи вагомим надійним компасом у світі страхування, вона пояснює і прогнозує наукові явища, постійно підтверджуючи або заперечуючи їх практичною діяльністю. "Практика при цьому є, з одного боку, вихідним матеріалом дослідження, а з іншого – критерієм пізнання істини, оцінкою достовірності знань, інструментом перевірки правдивості теоретичних положень" [9, 16].

Одним з основних законів діалектики є закон взаємного переходу кількісних змін у якісні, який встановлює взаємозалежність кількісних та якісних характеристик у процесі розвитку явищ і процесів у сфері перестраховання, їх міру та розкриває зміст процесу розвитку перестраховання на новому, більш

якісному економічному рівні. Метафізична філософія виявляє лише кількісні залежності у страхових відносинах в умовах рівноваги страхової системи та стійкому середовищі її функціонування, що характерно для державної монополії страхової діяльності. Розвиток ринкових засад господарювання супроводжується невизначеністю та ризиком, динамікою страхових процесів та розвитком перестрахування. В цих умовах відбувається перехід страхової теорії на якісно нову еволюційну парадигму, її стрибок у нову якість, на новий ступінь розвитку та зародження вітчизняної теорії перестрахування. Професор С. Мочерний зазначає, що "...кількісні зміни на певному етапі переходять в якісні, а їх нова якість, своєю чергою, визначає характер, напрям, можливості й темпи протікання кількісних змін, формує кількісно нову силу розвитку" [12, 159].

Якість і кількість, як сторони діалектичної суперечності перестраховальних процесів, характеризують їхні сутнісні сторони. Діалектичний характер взаємодії якості і кількості виражається у їх єдності, а "сутнісна єдність кількісного і якісного" або "якісно виражена кількість" фіксується, за Гегелем, у понятті "міри". Міра як філософська категорія є певним інтервалом кількісних характеристик перестраховальних процесів, у межах якого може існувати належна їм якість. Порушення міри призводить до зміни якісних характеристик перестрахування, що супроводжуються докорінними перетвореннями у цій сфері і переходом її в інший якісний стан.

Згідно з законом переходу кількісних змін в якісні, еволюція перестрахування здійснювалася шляхом поступового розширення кількісних параметрів і елементів та стрибкоподібного переходу їх на якісно нові зміни, від одного якісного стану перестрахування до іншого. Перехід від державної монополії в Україні до сучасних ринкових

умов розвитку супроводжувався бурхливим розвитком страхування та відродженням перестрахування, появою великої кількості страхових компаній, що займаються перестраховальною діяльністю. Такі кількісні зміни зумовили суттєві якісні перетворення у страховому секторі, відбувся якісний стрибок – зародження страхового ринку. Водночас перестрахування набуває нової якості, пов'язаної зі зростанням його ролі і значення у забезпеченні додаткових гарантій захисту економічних інтересів усіх суб'єктів страхового ринку. Подальші зміни кількісних характеристик перестраховальних процесів, зумовлені зростанням кількості професійних перестраховиків, безпосередньою діяльністю яких є надання перестраховальних послуг, призвели до нових якісних змін – зародження ринку перестрахування. Процес переходу кількісних змін у якісні є поступовим, безперервним, він дає змогу охарактеризувати кількісні зміни на ринку перестрахування, передбачити його якісні трансформації, пізнати глибинну сутність перестраховальних відносин, з'ясувати тенденції їх розвитку. Водночас, із врахуванням динаміки взаємодії усіх складових компонент, що забезпечують як кількісну, так і якісну характеристику середовища функціонування ринку перестрахування, можна сформувати економіко-правові передумови для ефективного розвитку перестрахування в Україні.

Напрямок розвитку перестрахування, починаючи з умов виникнення та становлення, його поступального розвитку, функціонування й переходу перестраховальних відносин з простих форм у досконаліші, більш розвинені форми, характеризує закон діалектики заперечення. Так, перехід від найпростіших форм перестраховального захисту, за якої договір перестрахування укладався між його учасниками у вигляді комерційної угоди на принципах взаємності, до більш прогрес-

сивних його форм, для яких притаманні чіткий розподіл відповідальності, поява різних методів передачі ризиків та багатьох форм і видів договорів, означає заперечення старих форм перестраховальних відносин з боку нових. У подальшому, із розвитком ринкової економіки зароджується ринок перестрахування, виникають нові економічні явища та процеси на ньому, котрі заперечують попередні. Закон заперечення відображає об'єктивний, природно-історичний розвиток, коли заперечується старе, віджиле, і зберігається те, що необхідне для подальшого розвитку і утверджується нове. Тобто, заперечення попереднього етапу розвитку перестраховальних відносин не означає повного знищення змісту старого, оскільки закон заперечення передбачає зв'язок, наступність у розвитку.

Діалектичний закон заперечення як протилежний метафізичному, за яким старе відкидається повністю, без збереження корисного і позитивного, синтезує найважливіші ознаки попередніх законів діалектики, охоплює єдність поступальності і спадковості, появу нового та відносної повторюваності на якісно новій основі старого. На думку Гегеля, нове поняття є багатшим за змістом, оскільки збагатилося його запереченням або суперечністю, а тому виступає як єдність цього нового поняття та його суперечності. Категорія заперечення як необхідна форма поступальної діяльності сприяє переосмисленню минулого та розумінню майбутнього, забезпечує практичне втілення усього цінного за попередні періоди розвитку перестрахування у сучасну реальність та визначення стратегії ринку перестрахування.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що наукова парадигма теорії перестрахування формується поетапно відповідно до розвитку страхових відносин, розширення форм господарської діяльнос-

ті, появи нових видів ризиків трансформаційного періоду, змін у системі управління економічними процесами. Використання діалектичного методу пізнання як вихідної методологічної основи дослідження допомагає осмислити глибинну сутність перестраховальних відносин, визначити закономірності їх історичного розвитку, окреслити майбутні перспективи та сформулювати предмет теорії перестрахування. Водночас діалектика у сфері перестрахування передбачає застосування наукового інструментарію, призначеного для досліджень перестраховальних процесів. При цьому методи страхової науки стають вагомим інструментом пізнання у контексті формування дієвої системи перестрахування як невід'ємної складової ринкової економіки, орієнтиром перетворень її організаційно-економічних відносин. Вивчення й аналіз теоретико-методологічних засад перестраховального захисту з урахуванням ретроспективних позицій і сучасних тенденцій вітчизняного та зарубіжного досвіду дає змогу оцінити внесок учених у вирішення проблем функціонування ринку перестрахування та визначити основи формування теорії перестрахування, узагальнити концептуальні підходи і виважено викласти власне бачення категоріально-понятійного апарату у цій царині, розробити не тільки грамотну стратегію вітчизняного перестрахування в країні, але й забезпечити соціально-економічну безпеку в суспільстві.

Література

1. Акофф Р. *Планирование будущего корпорации*. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985.
2. Алексєнко Л. М. *Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми, перспективи розвитку: Моногр.* – К.: Вид. буд-к "Максимум"; Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 424 с.
3. Базилевич В. Д. *Страховання: Підруч.* – К.: Знання, 2008. – 1019 с.

4. Воблій К. Г. Основы экономики страхования: репринтне видання 1915 р. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 238 с.
5. Гаманкова О. О. Сутність категорії страхування // 36. наук. праць; відп. ред. А. М. Мороз. – К.: КНЕУ, 2003. – Вип. 1. – С. 29–30.
6. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: Моногр. – К.: КНЕУ, 2009. – 283 с.
7. Государственное страхование в СССР: Уч. пособ. / Под ред. Л. И. Рейтмана. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 336 с.
8. Історія страхування: Підручник / С. К. Реверчук, Т. В. Сива, С. І. Кубів, О. Д. Вовчак; За ред. С. К. Реверчука. – К.: Знання, 2005. – 213 с.
9. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
10. Кульчицький Б. В. Сучасні економічні системи: Навчальний посібник. – Львів: Афіша, 2004. – 279 с.
11. Мних М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика: Підруч. – К.: Знання України, 2006. – 284 с.
12. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження: Моногр. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.
13. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Моногр. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
14. Подольська Є. А. Філософія: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с.
15. Постникова И. Ю. Теория перестрахования: Моногр. – М.: ОАО "Московская типография "Транспечать", 2009. – 144 с.
16. Пфайффер К. Введение в перестрахование. – М.: Анкил, 2000. – 155 с.
17. Страхування: Підручник / Кер. авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 599 с.
18. Сучасні економічні теорії: Підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко; За ред. А. А. Чухна. – К.: Знання, 2007. – 878 с.
19. Филонюк А. Ф., Залетов А. Н. Страховая индустрия Украины: стратегия развития: Монограф. – К.: Международная агенция "БИ-ЗОН", 2008. – 448 с.
20. Юрченко Л. А. Финансовый менеджмент страховика. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 119 с.